

DR. GYŐRIVÁNYI RÁTH GYÖRGY¹
ELŐSZÓ HECTOR BERLIOZ
A KARMESTER MŰVÉSZETÉNEK ELMÉLETE (1854)
C. TANULMÁNYÁHOZ

Sziluett az 1854. április 28-án a Drezdai Udvari Színházban tartott próbáról, ahol Berlioz a Faust elkárhozását és részleteket vezényelt a Rómeó és Júliából. (rajz, tinta és lakk, 15x11, 5 cm.)

Hector Berlioz – 1854-ben nemzetközi karrierjének csúcsán – a londoni kiadója megbízásából írta a *Le Chef d'orchestre Théorie de son art* című tanulmányát, hogy az a hangszerelés tudományáról szóló könyvének bevezetője legyen. Ezt az esszéjét tartja most a kezében az olvasó magyar nyelven. Ezzel az írással

¹ **Dr. Győriványi Ráth György**, a Sevillai Királyi Zenekar vezető vendégkarmestere, habilitált egyetemi docens (Széchenyi Egyetem Művészeti Kar Zenekari Hangszerek Tanszék, Karmester MA képzés vezető)

megelőzte Richard Wagnert, aki 1869-ben talán éppen az általa „szeretett Berlioz” hatására írta le gondolatait e témában *Über das Dirigieren* címmel. Érdekes, hogy mennyire modern Berlioz karmesterséggel kapcsolatos nézete. Wagnerrel szemben ő a zeneszerző óhaját állítja a legfőbb helyre. Ameddig Wagner nézeteinek egy része – például a karmesternek szabad kezét ad a zeneszerzők hangszerelésének megváltoztatására – mára már kimentek a divatból, addig Berlioz tanításainak alapja ma is megállja helyét.

Kortársai így jellemezték kettejük vezénylési stílusát:

Berlioz partitúrából vezényel, pontosan – Wagner emlékezetből, szabadon.

Különösen érdekes, hogy korának leghíresebb karmestere Hans von Bülow e könyvet ajánlja a fiatal karmestereknek tanulásra.

„A zenekarvezetésen és vezényléstechnikán kívül sürgetően ajánlom Berlioz Karmester című könyvét alapos és mohó tanulmányozásra.”²

Bülow így jellemzi Berlioz-t, akit a legnagyobb karmesterek között tart számon:

„Gazdaságos mozdulatokkal vezényel, a zenekart teljes kontroll alatt tartja.”

A mű azonban nemcsak a karmestereknek hasznos tanulmány, hiszen a karmester általános feladatkörének felvázolásán, az alapvető technikai megoldásokon, a színházi praktikákon kívül beszél még a zenekar és kórus színpadon való elhelyezéséről, amely érdekes lehet a korabeli előadási hagyományok megismeréséhez. Hosszan taglalja egy eszköz működését, amely Berlioz idejében – az elektromosság felfedezésének és felhasználásának kezdeti korszakában – az árokban vezénylő karmester és a színpadon elhelyezett ének és zenekar játékát volt hivatott összhangba hozni, megkönnyíteni. Értekezik a színház művészi szükségleteinek és a gazdaságossági érdekeinek az ellentétéről, amely mind a mai napig aktuális téma, valamint a moderato karmesterről, aki mindig a kényelmes középutat választja, de nem hiányoznak az interpretációs és a zenekar vezetési tanácsok sem ezen értékes munkából.

² Hans von Bülow Louise von Welznek Münchenbe, Wiesbaden (HvB V, pp. 30-2, at pp. 31-2): “Orchesterleitung, Taktirtechnik anlangend, empfehle ich ihm dringend, das « Der Orchesterdirigent » betitelte Kapitel in Berlioz 'Instrumentationslehre eifrig und gründlich zu studieren”

Berlioz a zeneszerzésen és a karmesterségen kívül rendszeres újságírással is foglalkozott, stílusa kitűnő, magas, szellemes. Álljon itt egy levele Liszt Ferenchez, amelyet önéletrajzi művében adott közre, és amelyből nagyon jól körvonalazható a vezénylésről való elképzelése:

„Van az embereknek fogalma arról, milyen tortúra neki a sok próba?... Mindenekelőtt el kell tűrni a zenészek hűvös tekintetét, akik legkevésbé sincsenek elragadtatva attól, hogy mindez váratlanul megzavarja- és szokatlan új tanulmányra sarkalja őket... mindamellet rá kezdenek: jól-rosszul: leblattolják a dolgot; duplára nyújtják a tempókat, holott nincs borzasztóbb dolog egy zeneszerző számára, mint a ritmusnak ezen vontatottsága. Ám érzése lassanként fölénybe kerül, felhevült vére magával ragadja, sürgeti a tempót... Ekkor viszont általános zavar támad, rémes hamis hangzatok szaggatják a fület, szívet: meg kell állítani a zenét, vissza kell téríteni a lassú tempóra, ízenként kell gyakorolni a hosszú periódusokat, amelyeket azelőtt szabad, gyors menetben annyiszor vezényelt már más zenekarok élén.

De ez még nem minden, a vontatottság mellett is különös vásott hangokat hallatnak a fúvós hangszerek. Szeretné okát tudni:

„halljuk csak külön a trombitákat! De mit mivel itt? Tercet várok, de kis szekundot hallok”

„Nem, karmester úr azt fúvóm, ami elő van írva”

„Nem, ha mondom, egész hanggal téved. De milyen hangnemű trombitája van?”

„Esz hangnemű”

„Hát miért nem mondta? Így már értem. Vegyen egy F trombitát” ...

„Ejnye, milyen pokoli spektakulumot csap maga, üstös?”

„Fortissimo jelem van”

„A manót, mezzoforte van ott, nem ff, hanem mf. Azután Ön faverőket használ, pedig pólyásfejúek kellenek; ez a különbség ég és föld”

„Azt mi nem ismerjük, csak egyfajta verőnk van.”

„Persze, mindjárt gondoltam. Hoztam magammal Párizsból. Tessék, vegyen egy párat onnan az asztról.” ...

„Istenem ez hússzor hangosabb a kelleténél! Nem vett sordinót!”

Három-négy órai harmóniátlan, ide-oda ráncigálás után egyetlen tételt sem tudtak tisztán visszaadni. Mindent szétmarcangoltak, megcsonkítottak, meghamisítottak; hideg, semmitmondó, lármás, zavaros, ronda az egész! És

60-80 muzsikust ezzel a benyomással kell elbocsátani. Fáradtan, elégedetlenül, hogy aztán úton-útfélen elmondják: „ez a zene pokol, káosz; világ életünkben nem kínlódtunk még ennyit!”

Másnap alig észrevehető haladás; csak harmadnapra látni előrelépést. Ekkor, de csakis ekkor föllélegzik a komponista. A harmóniak, a ritmus, a nyugodt előadásban előtűnnek, a melódiák sírnak, kacagnak; az egységes, sűrű tömeg merészen lendül előre; annyi tapogatózás, dadogás után nő a zenekar, folyamatban van, megszólal, emberré válik! A megértés új lelket önt a muzsikuskba; a komponista negyedik próbát kér. Zenéjének tolmácsolói – alapjában véve mind jó fiú – örömmel ráállnak. „Ügyeljenek a finomságokra! Már nem félnek?” – „Nem! Csak adja a kellő tempót!” – „Rajta!”

Íme, fény derül, megragyoa a művészet, az eszme; megértették a művet. Az egész zenekar fölkel, tapsol, üdvözli a szerzőt; a karmester szerencsét kíván...Ekkor kezdődik a kárpótlás időszaka.

Áh, elismerem, ekkor a szerző és dirigens olyan életet él, amelyet a színház nem ismer! Mily örömmel élvezi, hogy „zenekaron” játszik! Mennyire ért hozzá, hogy ezt a nagyszerű, tüzes hangszert hajszoa, visszafogja, markában tartsa; mindenre figyel, mindent néz; egyetlen tekintettel adja meg a jelet az énekesek, zenészek belépése számára, fent, lent, jobbra, balra; jobb karja egy mozdulatával dobja oda az akkordokat, amelyek mintha harmonikus lövedékeként robbannának föl a távolban; majd a fermátákkal megfékezi az egész, maga által létrehozott nagy mozgalmat; mindenki figyelmét lenyűgözi; hatalmában tart minden kart, minden lélegzetvételt, egy percre figyeli a csöndet, hogy aztán annál bolondabbul eressze szabadjára a megzabolázott vihart...

S a nagy adagióban! Mily boldog, hogy a harmóniak szép hullámain himbálózhat, figyelheti az ezerszeres harmóniaszövedéket, mintha a magánynak, az éjnek gyónná panaszait a jelen, sóvárgását a múlt iránt... Ilyenkor, de csak ilyenkor sűrűn megesik, hogy a komponista dirigens egészen elfelejti a közönséget; magára hallgat, magát ítéli meg; és ha a környező művészeivel együtt meghatódik, már nem nagyon bánja, hogy az milyen hatást gyakorol a tőle most oly messze lévő közönségre. Ha csak szíve megremegett a költői melódia érintésétől, hacsak érezte lelke benső tüzét, elérte célját, a művészet ege megnyílt neki; mit neki a Földnek... S nagy sikere estéjén százszoros az öröme, mert egész serege önérzettel osztozik benne.

Hector Berlioz karmesteri karikatúrája (1846)

Ismerjük-e eléggé Berliozt? Elfoglalta-e az őt megillető helyet a Parnasszuson és a szakmai és nem szakmai köztudatban?

Biztosan ismerjük a Fantasztikus Szimfóniáját, amely egyike a legnépszerűbb, legtöbbet játszott szimfonikus műveknek, amely nem hiányzik a világ egyetlen zenekarának alap repertoárjából sem. Mi magyarok, biztosan ismerjük és szeretjük a Rákóczi induló Berlioz általi hangszerezését, amely része a Faust elkárhozása című nagyszabású oratorikus művének.

Francia romantikus zeneszerzőnek tartjuk, de talán kevesen gondoltak bele, hogy pont a Fantasztikus Szimfóniáját 1830-ban mutatták be, három évvel Beethoven halála után, és Berlioz akkor csupán 27 éves volt. Teljesen új ez a mű, új a formája, végig kíséri az idée fixe, az új találmány, a téma, amely összefűzi a teljes művet. Bár Beethoven 9. szimfóniájának 4. tételben is újra hallhatjuk az előző tételek fő témáit, sőt az 5. szimfóniában is nyomon követhető a sors motívum a tételek során, de ezt a tiszta monotematikus gondolkodást mégis Berlioz nevéhez, és a Fantasztikus Szimfóniához kötjük. Ugyanígy a programzene és a szimfonikus költemény műfaj atyjának is a 27 éves Berliozt tartjuk, bár nyilván ennek a műfajnak is voltak már előhírnökei, ha csak Vivaldi Négy évszak című versenymű sorozatára, vagy Beethoven Pastorale szimfóniájára gondolunk. És mindezt nem csak egy 27 éves fiatalember hozza a köztudatba, de mindehhez még francia is. Pedig Berlioz idejében a francia zene kevésbé francia. A vezető zeneszerzők olaszok Lully, Cherubini, Spontini, vagy németek Gluck, Meyerbeer, legfeljebb belga, mint Franck.

Úgy gondolhatnánk, hogy egy nemzet boldog lesz, örül az új jövevényének, felkarolja őt, és büszkén tűzi zászlájára. Berlioznak ezzel szemben meg kell küzdenie az elismerésért, és ez hazájában különösen nehéz volt. Szülei nem szerették volna, hogy zenész legyen, mert nemesi származáshoz ezt nem tartották illendőnek. Apja orvosi pályára szánta, nem támogatta a zenélését, anyja meg egyenesen megátkozta őt a választásáért. Ötször pályázik a Római díjra, (amely egy francia állami ösztöndíj), mire végre megkapja, hazai és nemzetközi sikerei ellenére sohasem lehet sem a Párizsi Operaház karmestere, sem a Párizsi Conservatoire igazgatója, amely tisztséget életében először Cherubini, majd Auber tölti be, helyette, mint a Conservatoire könyvtárának vezetője dolgozhat. Azért, hogy gazdaságilag fenn tudja magát és családját tartani a Journal des débats szerkesztőjeként tárcákat ír.

Mindeközben a nemzetközi megítélése egész más. Barátja Mendelssohnak, Lisztnek, Wagnernek, Paganininek, Balzac-nak, Heinének.

Liszt átdolgozza több művét zongorára, köztük a Fantasztikus szimfóniát, a Harold Itáliában-t és rendszeresen játssza, vezényli azokat. Előmozdítja németországi megismertetését. 1861-ben Berlioz hetet rendez Weimárban.

Wagner beismerten szereti Berliozt és inspirálja zeneszerzői, írói munkássága. Vele egyenrangúnak ismeri el egy Lisztnek írt levelében.

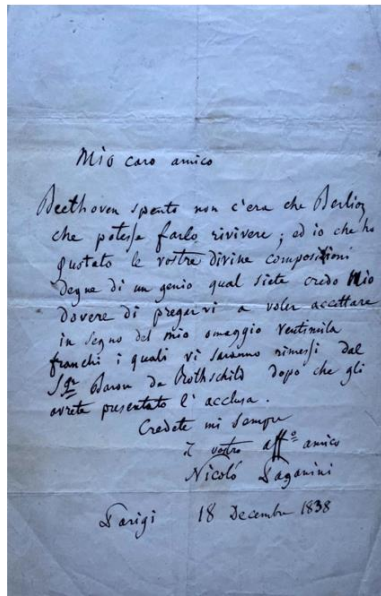
„...Ma mi egy nagy triászt képezünk, mert mind a hárman hasonlóak vagyunk. Ez a hármas Belőled, Belőle és Belőlem áll. De óvakodjunk attól, hogy ezt megmondjuk Berlioznak...Egy isten, aki ily kegyetlenül szenved, nem egyéb szegény ördögnél.”³

A Trisztán és Izolda című operájának több témáját is Berlioz Romeo és Júliájából kölcsönzi, és az újonnan kinyomtatott partitúráját a következő ajánlással adja át Berlioznak: „Au grand et cher auteur de Romeo et Juliette, l’auteur reconnaissant de Tristan et Isolde Richard Wagner 21. jan. 1860.”

Paganini Beethoven méltó utódjának titulálja, és 20 000 Frankot adományoz neki, valamint egy koncert után publikusan letérdel és megcsókolja Berlioz kezét.

³ Levél Liszt Ferenchez 1852. szeptember 8-án

„Kedves barátom, Beethoven csupán Berliozban kelhetett újra életre; én, aki megízlelhettem az Ön isteni kompozícióit, amelyek ilyen genius-hoz méltóak, kötelességemnek érzem, hogy megkérjem, fogadja tőlem, hódolatom jeléül, ezt a 20 000 frankot, amelyet önnek báró Rotschild úr a csatolt sorok felmutatása ellenében ki fog fizetni. Tartsa mindig készsége barátjának Nicolo Paganini”
Párizs, 1838. december 18.

Niccolo Paganini gratulál Hector Berlioznak a Fantasztikus szimfónia előadása után
(1838. XII. 16.)

Robert Schumann egyik leghosszabb, legrészletesebb műelemzését szenteli a Fantasztikus Szimfóniának, amelyet Liszt átíratában hall. Konklúzióként így fogalmaz:

„Ha e sorok miatt Berlioz hajlandó lenne fokozatosan mérsékelni zenéjének excentrikus elemeit, műve olyan mester munkájaként válnék ismertté, aki eredetiségében mindenki mástól különbözik; de e publikáció akkor is elérte a célját, ha azok a német mesterek, akiknek e mű erős segítő kezét nyújt a tehetségtelen középszerűség elleni harcukban, újra munkához látnak.”⁴

A Grande Messe des morts „Requiem”-ről ezt mondja:

„Ez az Offertorium mindent felülmúl”

⁴ Robert Schumann: Válogatott írások, Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 2020

Heinrich Heine „Óriás pacsirtának, sas nagyságú fülemülének nevezi”

Hans von Bülow korának legnagyobb karmestereként tiszteli Berliozt, és közbenjár, hogy Wagner és Weber utóda lehessen a Drezdai Opera élén, amelyet Berlioz visszautasít.

Ünneplik műveit és mint karmestert Németországban, Ausztriában, Oroszországban és Magyarországon.

A modern szimfonikus hangszerelés legnagyobbjai közt tartják számon, akit még a szimfonikus zenekar kezelését illetően a mai napig sem igen lehetett túlszárnyalni. Hangszerelés tankönyve a *Traité de l'instrumentation et d'orchestration modernes* 1844 még Stravinsky-ből is csodálatot váltott ki.

Mind emellett kiváló író, *Mémoires* című munkájában saját életének legfontosabb állomásait örökíti meg már-már szinte regényhez illő, fordulatos stílusban.

E munkából csak néhány idézet, amelyből jól kiolvasható szenvedélye az élet, és a zene iránt, de az a sok fájó kínlódás is, amelyen egész élete folytán át kellett esnie. Úgy érzem még mindig van mit tenni, hogy teljes nagyságát kellőképpen elismerjük, elismertessük. Talán ez a kis könyvecske is segíthet ebben, és talán gyógyírt jelent azoknak is, akik hasonló nehézségeken mennek keresztül nap mint nap, viaskodva a nem megértéssel, az ellenek áskálódásával és kicsinyes középszerűségével.

„Muzsikám uralkodó tulajdonságai: szenvedélyes kifejezés, a belső tűz, a ritmikus lendületet s a váratlan fordulatok.”⁵

„Legjobb művem az Adagio, a szerelmi jelenet a *Romeo és Júliából*. Egy szép napon Hannoverben közvetlenül a tétel lejátszása után egyszerre csak érzem, hogy valaki, nem tudom ki, hátracibál; megfordulok: hát a pultom közelében ülő muzikusok voltak, akik frakkom farkát csókolgatták.”⁶

„Ha az összes művem közül csak egyet kellene megőrizni, a nagymisét választanám”⁷

⁵ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 41. oldal

⁶ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 45. oldal

⁷ Levél Ferrand-nak, 1867

„Lassanként megtanulok franciául; megtanulom, mint kell egy oldal partitúrát vagy egy oldal verset, prózát tőrhetően megírni; tudok dirigálni és egy zenekart magammal ragadni; szeretem és tisztelem a művészetet minden formájában...”⁸

„A képzeletemben megalkotott Operaház mindenekelőtt egy nagy hangszer; tudok rajta játszani, de hogy jól játszhasam, az kell, hogy fenntartás nélkül rám bízzák. És ez sohasem fog megtörténni. Így ellenfeleink gondolatai, összeesküvései, cselvetései nagyon is könnyűek volnának... Akaratom összeütközése a gonoszokéval és ostobákéval ma rendkívül veszélyes volna; az efféle népséggel szemben ma mindenre képesnek érzem magam. Egyszerűen lepuffantanám őket, mint a kutyákat.”⁹

„Meyerbeer-nek nemcsak az a szerencséje, hogy van tehetsége, hanem legnagyobb mértékben megvan az a tehetsége is, hogy szerencséje legyen.”¹⁰

„Egy szép napon a belügyminiszter egy díjkiosztás alkalmával nyilvánosan kijelentette, hogy ez a terem – az egyedül használatú Párizsban – kizárólagos tulajdona a konzervatórium-társaságnak, hogy ezentúl senkinek nem adják kölcsön hangversenyek céljára. Nos, a senki szón engem értettek, mert 20 év óta – két három esetet leszámítva – kívülem senki sem rendezett ott nagy zenei előadásokat...”¹¹

„A művész... egy kilőtt gránáthoz hasonló, amely egyenesen követi röptének pályáját, mindent földhöz vág, ami az útjába kerül, nyomot hagy ugyan maga után, de a pályája végén mégis szilánkokra kell szétrobbannia. Én mindazonáltal, – mégis hajlandó volnék meghozni minden áldozatot.”¹²

„Semmit sem lehet csinálni ebben a borzalmas országban, és csak azt kívánhatom, hogy minél előbb elhagyhasam...Olyan vagyok, mint a vadmadarak, messzire kell szállnom, hogy megéljek. Csak a baromfiudvar szárnyasai tudnak megélni trágyadombjukon.”¹³

⁸ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 208. oldal

⁹ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 210. oldal

¹⁰ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 211. oldal

¹¹ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 211. oldal

¹² Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 213. oldal

¹³ Levél Nancinak, 1846

„Sietek véget vetni a mémoires-oknak, amelyek leírása untat és fáraszt, akár egy tárcáé; különben is, ha megírtam azt a pár oldalt, amit még akarok, azt hiszem, eleget mondtam, hogy megközelítőleg helyes képet adjak életem fő eseményeiről azon érzések, munkák és fájdalmak köréről, amelyben mozognom kellett és kell mindaddig, míg aztán már nem mozgok többé.¹⁴

Kriehuber: Matiné Lisztnél (1846)
A képen: Kriehuber, Berlioz, Czerny, Liszt, Ernst

¹⁴ Hector Berlioz önéletírása, Fővárosi Könyvkiadó, Budapest Wildner Ödön, 202. oldal